अस्वीकरण

नेपालीमा अनुवाद गरिएको मामिलाको निर्णय पक्षहरुले आफ्नो भाषामा बुझ्नु को लागि मात्र हो। सबै व्यवहारिक र आधिकारिक उद्देश्यका लागी, फैसलाको अंग्रेजी संस्करण नै प्रमाणिक हुनेछ र कार्यन्वयनको उदेष्यका लागी पनि अंग्रेजी भाषा मै जारी भएको फैसला मान्य हुनेछ।

[२०२४] ५ एस.सी.आर. ७४: २०२४ आईएनएससी ३२४

पार्टेक बंसल विरुद्ध राजस्थान राज्य र अन्य

(सन् २०२४ को आपराधिक अपील नं. २१६७)

१९ अप्रिल २०२४

[विक्रम नाथ* र प्रशान्त कुमार मिश्र, न्यायाधीशहरू]

के उच्च अदालतले भारतीय दण्ड संहिता, १८६० को धारा ४९८ए, ४०६, ३८४, ४२०, र १२० (बी) अन्तर्गत अपराधहरू आरोप लगाउने उजुरीमा आपराधिक कार्यविधि संहिता, १९७३ को धारा ४८२ अन्तर्गत प्राथमिक सूचना रिपोर्ट (एफआईआर) खारेज नगर्नुमा गल्ती गरेको छ, यो आधारमा कि दोस्रो एफआईआर उही आरोपहरूको सेटमा थियो।

आपराधिक कार्यविधि संहिता, १९७३ - धारा ४८२ - कानूनको दुरुपयोग - हरियाणाको हिसारमा भारतीय दण्ड संहिता को धारा ३४ सँग पढिने धारा ४९८ए अन्तर्गत पहिलो एफआईआर दर्ता गरेको दुई हप्तापछि उदयपुर, राजस्थानमा उही आरोपहरूको सेटमा उजुरीकर्ताद्वारा पछिल्लो एफआईआर कानूनको दुरुपयोग थियो।

निर्णय: उजुरीकर्ताको पहिलो उजुरी फिर्ता नलिने वा हिसारमा अनुसन्धान एजेन्सीलाई अनुसन्धान जारी राख्न अनुमति दिने र उदयपुरमा अपराध गरेको आधारमा पहिलो उजुरी उदयपुर स्थानान्तरण गर्न कदम नचाल्ने निष्क्रियता, जहाँ दोस्रो एफआईआर दायर गरिएको थियो, कानूनको प्रक्रियाको दुरुपयोग हो। [अनुच्छेद ७, ११]

आपराधिक कार्यविधि संहिता, १९७३ - धारा ४८२ - उच्च अदालतद्वारा मनको गैर-प्रयोग - अभिलेख र स्वीकृत तथ्यहरूसँग विरोधाभासपूर्ण उच्च अदालतको निष्कर्षहरू।

निर्णय: अभिलेखले स्पष्ट रूपमा देखाउँछ कि उदयपुरमा दर्ता गरिएको पछिल्लो उजुरीमा हिसारमा पहिलो एफआईआरमा भएका समान आरोपहरू थिए र थप रूपमा त्यसमा हिसारमा दर्ता गरिएको पहिलेको उजुरीको बारेमा उल्लेख गरिएको थियो - यसरी, उच्च अदालतले पुनरावेदकको खारेजी याचिका खारेज गर्नुमा गल्ती गर्यो यो आधारमा कि उदयपुरको उजुरी हिसारको उजुरी भन्दा समय अनुसार पहिले थियो र राजस्थान प्रहरी पहिलेको कार्यवाहीको बारेमा अनभिज्ञ थियो। [अनुच्छेद ७-१२]

- लेखक

कानूनको प्रक्रियाको दुरुपयोग - अन्य उद्देश्यहरूका लागि राज्य मशीनरीको दुरुपयोग - उजुरीकर्ताहरूको न त हिसारको सुनुवाई अदालतमा उपस्थित हुने न त आफ्नो उजुरी फिर्ता लिने आचरणले पुनरावेदकलाई परेशान गर्ने उनीहरूको मनसाय देखाउँछ।

निर्णय: अदालतले ध्यान दियो कि प्रतिवादी नं. ३ पत्नी सम्बन्धित समयमा एक राजपत्रित प्रहरी अधिकारी र कानूनहरू, विशेष गरी सीआरपीसीको राम्रोसँग जानकार भएर, आफ्नो स्थितिको दुरुपयोग गरी आफ्नो बुबा (उजुरीकर्ता) मार्फत एक पछि अर्को उजुरी दायर गरेकी थिइन् - थप रूपमा, उजुरीकर्ता र प्रतिवादी पत्नीको न त हिसारको सुनुवाई अदालतमा उपस्थित हुने न त उजुरी फिर्ता लिने आचरणले पुनरावेदकलाई पहिले हिसारमा मुद्दाको सामना गराउने, जसले अन्ततः पुनरावेदकलाई दोषमुक्त गर्यो, र फेरि उदयपुरमा परेशान गर्ने उनीहरूको मनसाय देखाउँछ - तदनुसार, विवादित एफआईआर खर्चसहित खारेज गरियो। [अनुच्छेद ४, ११]

प्रेमचन्द सिंह विरुद्ध उत्तर प्रदेश राज्य **(२०२०) ३ एससीसी ५४;** *टी.टी. एन्टोनी विरुद्ध केरल राज्य र अन्य* **[२००१] ३ एससीआर ९४२;** *वाई. अब्राहम अजीत र अन्य विरुद्ध प्रहरी निरीक्षक, चेन्नई र अन्य* **[२००४] पूरक ३ एससीआर ६०४ - निर्भर।**

आपराधिक कार्यविधि संहिता, १९७३; दण्ड संहिता, १८६०।

अर्को उजुरी; समान आरोपहरू; प्रक्रियाको दुरुपयोग; परेशान गर्ने मनसाय; खारेजी; आपराधिक कार्यवाही; आचरण; फिर्ता लिन असफल; धारा ४८२ सीआरपीसी।

आपराधिक अपीलीय क्षेत्राधिकार: आपराधिक अपील नं. २१६७ सन् २०२४ जोधपुरस्थित राजस्थान उच्च न्यायालयको एसबी सीआरएम नं. ३२५९ सन् २०१५ मा मिति ०६.०३.२०१७ को निर्णय र आदेशबाट

ऋषि मल्होत्रा, जयदीप पाटी, उत्कर्ष सिंह, पुनरावेदकका वकील। डा. मनीष सिंघवी, उदय गुप्ता, वरिष्ठ वकील, सुश्री शुभांगी अग्रवाल, अपूर्व सिंघवी, अनुज गुप्ता, शैलेश जोशी, डी.के. देवेश, सुश्री शिवानी लाल, गौरव दवे, एम.के. त्रिपाठी, सुश्री सनम सिंह, हरीश दासन, राजीव रंजन, राजीव कुमार गुप्ता, सुश्री योगमाया एम.जी., हिरेन दासन, प्रतिवादीहरूका वकील।

निर्णय

विक्रम नाथ, न्यायाधीश अनुमति प्रदान गरियो।

२. यो अपीलले राजस्थान उच्च अदालतले एस.बी. क्रिमिनल मिस्क. (पेट.) नं. ३२५९ सन् २०१५ मा मिति ०६.०३.२०१७ मा पारित गरेको निर्णय र आदेशको शुद्धतामा चुनौती दिन्छ, जसले आपराधिक कार्यविधि संहिता, १९७३ को धारा ४८२ अन्तर्गत दायर गरिएको उक्त याचिका खारेज गर्‌यो। यो याचिका एफआईआर नं. १५६ सन् २०१५, महिला प्रहरी स्टेशन, उदयपुरलाई भारतीय दण्ड संहिता, १८६० को धारा ४९८ए, ४०६, ३८४, ४२० र १२०(बी) अन्तर्गत खारेज गर्नको लागि दायर गरिएको थियो।

३. सुरुमा, यो उल्लेख गर्नु उपयुक्त हुनेछ कि खारेजीको मागको एकमात्र आधार यो थियो कि यो उही आरोपहरूको सेटमा दोस्रो एफआईआर थियो जुन उजुरीकर्ताले पहिलो एफआईआर दर्ता गरेको दुई हप्तापछि दायर गरेका थिए। पहिलो एफआईआर नं. १९ सन् २०१५ भारतीय दण्ड संहिताको धारा ३४ सँग पढिने धारा ४९८ए अन्तर्गत प्रहरी स्टेशन, हिसार, हरियाणामा दर्ता गरिएको थियो।

४. सान्दर्भिक तथ्यहरू संक्षेपमा तल उल्लेख गरिएका छन्:

(i). पुनरावेदक र प्रतिवादी नं. ३ जून २०१४ मा इन्टरनेटको माध्यमबाट एक अर्कासँग सम्पर्कमा आए।

(ii). उजुरीकर्ता (प्रतिवादी नं. २) जो प्रतिवादी नं. ३ का बुबा हुन्, उनले पुनरावेदकलाई उदयपुरमा भेटे, जो हिसारमा आधारित एक चार्टर्ड एकाउन्टेन्ट हुन्, आफ्नी छोरी (प्रतिवादी नं. ३) को विवाह प्रस्तावको लागि, जो त्यस समय उदयपुर, राजस्थानमा उप प्रहरी अधीक्षकको रूपमा कार्यरत थिइन्।

(iii). १८.०२.२०१५ मा सगाई भयो र त्यसपछि २१.०३.२०१५ मा उदयपुरमा विवाह सम्पन्न भयो। १०.१०.२०१५ मा, प्रतिवादी नं. २ ले प्रहरी स्टेशन, हिसार, हरियाणामा भारतीय दण्ड संहिताको धारा ४९८ए आदि अन्तर्गत उजुरी दर्ता गरे। उक्त उजुरी प्रहरी स्टेशन हिसारमा १७.१०.२०१५ मा एफआईआर नं. १९ सन् २०१५ को रूपमा भारतीय दण्ड संहिताको धारा ३४ सँग पढिने धारा ४९८ए अन्तर्गत दर्ता गरियो।

(iv). यसैबीच, प्रतिवादी नं. २ ले १५.१०.२०१५ मा अर्को उजुरी दर्ता गरे अर्थात् पहिलो उजुरीको पाँच दिनपछि प्रहरी स्टेशन, उदयपुर, राजस्थान राज्यमा अघिल्लो उजुरीमा भएका उही आरोपहरूको सेटमा। यो उजुरी ०१.११.२०१५ मा एफआईआर नं. १५६ को रूपमा भारतीय दण्ड संहिताको धारा ४९८ए/५०६ आदि अन्तर्गत दर्ता गरियो।

(v). पहिलो एफआईआर नं. १९ सन् २०१५ मा पुनरावेदकका साथै अन्य परिवारका सदस्यहरूलाई पनि समावेश गरिएको थियो। तथापि, थप अनुसन्धानपछि, आपराधिक कार्यविधि संहिताको धारा १७३(२) अन्तर्गत डिसेम्बर २०१५ मा केवल पुनरावेदकको विरुद्धमा भारतीय दण्ड संहिताको धारा ४९८ए अन्तर्गत प्रहरी प्रतिवेदन पेश गरियो। उक्त प्रहरी प्रतिवेदनको आधारमा, मजिस्ट्रेटले संज्ञान लिए र सुनुवाई अगाडि बढ्यो र न्यायिक मजिस्ट्रेट, प्रथम श्रेणी, हिसारको अदालतमा आपराधिक मुद्दा नं. २३२-I सन् २०१५ को रूपमा दर्ता गरियो।

(vi). यसैबीच, पुनरावेदकले उदयपुरमा दर्ता भएको दोस्रो एफआईआर नं. १५६ सन् २०१५ खारेज गर्नको लागि राजस्थान उच्च अदालतमा आपराधिक कार्यविधि संहिताको धारा ४८२ अन्तर्गत एउटा याचिका दायर गरे। विवादित आदेशद्वारा, उच्च अदालतले उक्त याचिकालाई ०६.०३.२०१७ मा मुख्यतया दुई आधारमा खारेज गर्‌यो। पहिलो, उदयपुरको उजुरी हिसारको उजुरी भन्दा समय अनुसार पहिले थियो। दोस्रो आधार यो थियो कि राजस्थान प्रहरी हिसार प्रहरी समक्षको पहिलेको कार्यवाही/उजुरीको बारेमा अवगत थिएन र त्यसैले उदयपुर प्रहरीलाई उदयपुरमा गरिएको उक्त उजुरीको अनुसन्धान गर्न स्वतन्त्रता हुनुपर्छ।

(vii). विवादित आदेशबाट पीडित भएर, यो अदालत समक्ष वर्तमान याचिका दायर गरिएको थियो जसमा ०३.०४.२०१७ मा सूचना जारी गरिएको थियो, र यस अदालतले पनि एफआईआर नं. १५६ मिति ०१.११.२०१५ प्रहरी स्टेशन महिला प्रहरी स्टेशन, उदयपुरमा थप अनुसन्धान अर्को आदेश नभएसम्म रोक्का गर्‌यो। त्यसैले उक्त एफआईआरको अहिलेसम्म अनुसन्धान भएको छैन।

(viii). विवादित आदेश पारित भएपछि, हिसारमा सुनुवाई समाप्त भयो, र सुनुवाई अदालतले मिति ०२.०८.२०१७ को फैसलाद्वारा पुनरावेदकलाई सफाई दियो। उक्त फैसलाको प्रतिलिपि थप कागजातहरू (आई.ए. नं. ११८२०१ सन् २०२१) सँगै राखिएको छ।

(ix). सफाईको फैसला र आदेशको अध्ययनले देखाउँछ कि अभियोजन पक्षले एएसआई शीला देवी अनुसन्धान अधिकारीलाई पीडब्ल्यू-१ को रूपमा परीक्षण गर्‌यो जसले प्रहरी कागजातहरू प्रमाणित गरे, हेड कन्स्टेबल राजा रामलाई पीडब्ल्यू-२ को रूपमा परीक्षण गर्‌यो, जसले विवाह आदिसँग सम्बन्धित कागजातहरू प्रमाणित गरे, जयपाल सिंह, डीएसपीलाई पीडब्ल्यू-३ को रूपमा परीक्षण गर्‌यो, जसले पनि केही प्रहरी कागजातहरू प्रमाणित गरे, र सब-इन्स्पेक्टर माने देवीलाई पीडब्ल्यू-४ को रूपमा परीक्षण गर्‌यो, जसले अनुसन्धान समाप्त भएपछि चालान तयार गरेकी थिइन्।

(x). सुनुवाई अदालतले थप रेकर्ड गर्‌यो कि अभियोजन पक्षले उजुरीकर्ता र पीडितको उपस्थिति सुनिश्चित गर्न आफ्नो सर्वोत्तम प्रयास गर्‌यो तर उनीहरू अदालत समक्ष बयान दिन आएनन्। कुनै विकल्प नभएपछि, सुनुवाई अदालतले अभियोजन पक्षको प्रमाण बन्द गर्न अगाडि बढ्यो र आपराधिक कार्यविधि संहिताको धारा ३१३ अन्तर्गत पुनरावेदकको बयान रेकर्ड गरेपछि, पक्षहरूका वकिलहरूलाई सुन्न र सफाईको निष्कर्ष रेकर्ड गर्न अगाडि बढ्यो।

५. पुनरावेदकका वकिलले दुवै उजुरीहरू, सफाईको फैसला साथै विवादित आदेशमा रेकर्डको मुखमा देखिने त्रुटिहरूतर्फ हाम्रो ध्यानाकर्षण गराएका छन्, दुवै आधारहरूको सम्बन्धमा, कि उदयपुरको उजुरी हिसारको भन्दा समय अनुसार पहिले थियो, र दोस्रो कि राजस्थान प्रहरीलाई हिसारको कार्यवाहीको बारेमा कुनै जानकारी थिएन।

६. प्रतिवादीहरूका वकिल, राजस्थान राज्य र उजुरीकर्ता दुवैले, जोडदार रूपमा तर्क गरेका छन् कि हिसारको अदालतसँग क्षेत्राधिकार थिएन किनकि अपराध उदयपुरमा गरिएको थियो, र त्यसैले, हिसार

अदालतले दिएको सफाईको फैसला शून्य थियो। उजुरीको जाँच र अनुसन्धान राजस्थान प्रहरीद्वारा गरिनुपर्थ्यो, तर यस अदालतद्वारा पारित अन्तरिम आदेशको कारण अनुसन्धान अगाडि बढेको छैन त्यसैले याचिका खारेज हुनुपर्छ। हामीलाई पक्षहरूका वकिलहरूद्वारा आपराधिक कार्यविधि संहिताका सम्बन्धित वैधानिक प्रावधानहरू विशेष गरी धारा ३००, १७७, ४६१ र भारतको संविधानको धारा २२ मार्फत लगिएको छ र थप निम्न फैसलाहरूमा पनि भर परेको छ:

(i). **प्रेमचन्द सिंह** विरुद्ध **उत्तर प्रदेश राज्य** (ii). **टी.टी. एन्टोनी विरुद्ध केरल राज्य र अन्य** (iii). **वाई. अब्राहम अजीत र अन्य विरुद्ध प्रहरी निरीक्षक, चेन्नई र अन्य**

पहिलो दुई पुनरावेदकका वकिलद्वारा र तेस्रो प्रतिवादीहरूका वकिलद्वारा उल्लेख गरिएका छन्।

७. यी वैधानिक प्रावधानहरू र पक्षहरूले भर परेका मुद्दा कानूनहरूमा नजाँदै, हामी विश्वस्त छौं कि विवादित कार्यवाहीहरू कानूनको प्रक्रियाको दुरुपयोग मात्र हुन्। प्रतिवादी नं. २ र ३ ले यो अस्वीकार गरेका छैनन् कि उनीहरूले हिसारमा उजुरी दर्ता गरेनन्। उनीहरूले आफ्नो उजुरी फिर्ता लिने आवेदन पनि दायर गरेनन् यो आधारमा कि यो गलत तरिकाले यहाँ दायर गरिएको थियो वा उक्त उजुरी अनुसन्धानको लागि उदयपुर स्थानान्तरण गरिनुपर्छ किनभने अपराध उदयपुरमा गरिएको थियो। उनीहरूले अनुसन्धान एजेन्सीलाई अनुसन्धान जारी राख्न अनुमति दिए जसमा उनीहरूको बयान पनि रेकर्ड गरिएको थियो। प्रतिवादी नं. ३ सम्बन्धित समयमा एक राजपत्रित प्रहरी अधिकारी थिइन् र कानूनहरू, विशेष गरी आपराधिक कार्यविधि संहिता र त्यसका प्रावधानहरूको बारेमा राम्रोसँग जानकार थिइन्। न त उजुरीकर्ता न त पीडित नै हिसार अदालत समक्ष साक्षीको कठघरामा प्रवेश गरे जसले अदालत र अनुसन्धान एजेन्सीको बहुमूल्य समयको पूर्ण बर्बादी गर्न अनुमति दियो। केवल उनी प्रहरी अधिकारी भएकोले, उनले पहिले आफ्नो बुबा मार्फत हिसारमा एफआईआर दर्ता गराइन्, र त्यसपछि उनी आफ्नो गृहनगर उदयपुर गइन् र एक हप्ताभित्र आफ्नो बुबाद्वारा अर्को उजुरी दर्ता गराइन्।

८. निम्न स्वीकृत मितिहरू उच्च अदालतको निष्कर्षलाई उल्टाउन सान्दर्भिक हुनेछन् कि उदयपुरको उजुरी समय अनुसार पहिले थियो:

(i). हिसारमा उजुरीको मिति १०.१०.२०१५ हो। (ii). उदयपुरमा उजुरीको मिति १५.१०.२०१५ हो। (iii). हिसारमा दर्ता भएको एफआईआरको मिति १७.१०.२०१५ हो (iv). उदयपुरमा दर्ता भएको एफआईआरको मिति ०१.११.२०१५ हो।

माथिका मितिहरूबाट उच्च अदालतले कुन आधारमा उदयपुरको उजुरी समय अनुसार पहिले थियो भन्ने निष्कर्ष निकाल्यो, यो स्पष्ट छैन र यो अभिलेखहरू र स्वीकृत तथ्यहरूको विपरीत छ।

९. यो पनि विवादमा छैन कि उदयपुरमा दर्ता गरिएको उजुरीमा आरोपहरू हिसारको उजुरीमा भएका जस्तै थिए र थप रूपमा उदयपुरको उजुरीमा उल्लेख गरिएको थियो कि उजुरीकर्ताले पहिले हिसारमा उजुरी दर्ता गरेका थिए। यसरी, उदयपुरको अनुसन्धान एजेन्सी हिसारमा समान आरोपहरूमा दर्ता गरिएको उजुरीको बारेमा राम्रोसँग जानकार थियो। उच्च अदालतले फेरि यो टिप्पणी गर्दा गल्ती गर्‌यो कि राजस्थान प्रहरी हिसारमा सुरु गरिएको पहिलेको कार्यवाहीको बारेमा अवगत थिएन। उच्च अदालत र राजस्थान प्रहरीले कम्तीमा पनि उजुरीलाई ध्यानपूर्वक पढ्नुपर्ने अपेक्षा गरिएको थियो।

१०. यसरी, दुवै आधारमा, हामी पाउँछौं कि उच्च अदालतले पुनरावेदकको याचिका खारेज गर्दा गल्ती गर्‌यो।

११. माथि उल्लेखित तथ्य र परिस्थितिहरूमा, हाम्रो विचारमा प्रतिवादी नं. २ र ३ ले एक पछि अर्को उजुरी दर्ता गरेर आफ्नो पदीय स्थितिको दुरुपयोग गरिरहेका थिए। थप रूपमा, हिसारको सुनुवाई अदालतमा उपस्थित नहुने र हिसारमा आफ्नो उजुरी फिर्ता नलिने उनीहरूको आचरणले देखाउँछ कि उनीहरूको एकमात्र उद्देश्य पुनरावेदकलाई पहिले हिसारमा र फेरि उदयपुरमा मुद्दाको सामना गराएर परेशान गर्नु थियो। यो पनि उल्लेखनीय हुनेछ कि पुनरावेदकलाई पक्राउ गरिएको थियो र त्यसपछि जमानत दिइएको थियो। र अब यस अदालत समक्ष, प्रतिवादी नं. २ र ३ ले

उदयपुरको एफआईआर खारेज गर्नको लागि जोडदार विरोध गरिरहेका छन्। हामीले यो पनि ध्यान दिन सक्छौं कि हिसारमा गरिएको उजुरीमा आरोपहरू छन् कि जब प्रतिवादी नं. २ ले पुनरावेदकलाई हिसारमा भेटे, उनले रु. ५०,००,०००/- र एउटा इनोभा कार पनि माग गरेका थिए। यसरी, हिसारमा कुनै अपराध गरिएको थिएन तर केवल उदयपुरमा गरिएको थियो भन्ने तर्क पनि सही थिएन। यसरी हामी राज्य मशीनरीको दुरुपयोग अन्य उद्देश्यहरूका लागि र अर्को पक्षलाई परेशान गर्नको लागि गरिने यस अभ्यासको निन्दा गर्दछौं, हामी यसरी पुनरावेदकको क्षतिपूर्ति गर्नको लागि प्रतिवादी नं. २ मा लागत लगाउन इच्छुक छौं।

१२. माथिको आधारमा, अपील स्वीकृत गरिन्छ। उच्च अदालतद्वारा पारित विवादित कार्यवाही खारेज गरिन्छ, र एफआईआर नं. १५६ सन् २०१५ मिति ०१.११.२०१५, महिला प्रहरी स्टेशन, उदयपुरको रूपमा दर्ता गरिएको विवादित कार्यवाही रु. ५,००,०००/- (रुपैयाँ पाँच लाख मात्र) को लागतसहित खारेज गरिन्छ जुन यस अदालतको रजिस्ट्रारसँग चार हप्ताभित्र जम्मा गरिनुपर्नेछ र त्यसको जम्मा भएपछि, ५०% सर्वोच्च अदालत कानूनी सेवा समितिको खातामा पठाइनेछ र बाँकी ५०% पुनरावेदकलाई।

हेडनोट्स तयार पारेको: अंकितेश ओझा, मानार्थ सहसम्पादक

मुद्दाको परिणाम: अपील स्वीकृत।

(प्रमाणित गर्ने: लिज म्याथ्यु, वरिष्ठ अधिवक्ता*) *